

УДК 342.7(477)

П.В. КАРПОВА,
магістрант спеціальності «Правознавство»
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ДИТИНИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено висвітленню основних засад конституційно-правового статусу дитини в Україні. Зокрема акцентується увага на визначенні поняття конституційно-правового статусу дитини та дослідженні його елементів.

Ключові слова: дитина, статус, правовий статус, конституційно-правовий статус дитини, елементи конституційно-правового статусу.

Дослідження конституційно-правового статусу дитини, визначення його теоретичних засад і структури зумовлені перш за все важливістю його як елемента в системі прав і свобод людини та особливістю у співвідношенні з конституційно-правовим статусом людини. Конституційно-правовий статус дитини є складною, комплексною правовою категорією, що об'єктивує систему юридичних ознак правового становища дитини як об'єкта конституційного права.

Генезис правового статусу дітей має свої особливості, зумовлені різними історичними етапами, в яких він формувався, з огляду на характер відносин суспільства та дитини, а також соціальну роль, яку дорослі відводили дитині в суспільстві. Основною складовою поняття правового статусу дитини було розуміння цінності дитини як члена суспільства. При цьому варто констатувати достатньо широке трактування поняття «цінності дитини як члена суспільства». Зумовлене це тим, що основою правового статусу дитини є фактичний соціальний статус. Історичний розвиток світового суспільства змусив держави повною мірою застосувати положення щодо захисту прав дитини, які дозволяли б їй розвиватися фізично, розумово, морально, духовно й у соціальному відношенні здоровим та нормальним шляхом [4, с. 45]. Ситуацію ускладнює відсутність системних наукових досліджень, присвячених проблемам захисту прав і законних інтересів дітей, всупереч гарантуванню нормами чинної Конституції України (ст. 24, 51, 52 та ін.) особливого державного захисту дітям [8, с. 103].

Тому можна стверджувати, що державам варто реалізувати політику і програми, спрямовані на подолання розриву між законодавством і його застосуванням на практиці [4, с. 45].

До визнання особливого правового статусу дітей людство просувалося протягом тривалого періоду часу. Певним досягненням цього поступального руху стало декларативне визнання й установлення абсолютного пріоритетного статусу дитини стосовно будь-яких повнолітніх дієздатних осіб.

У свою чергу, проблема забезпечення конституційно-правового статусу людини і громадянина є однією із ключових як у науці конституційного права, так і в безпосередній конституційній практиці. Це пояснюється тим, що в понятті «конституційно-правовий статус людини і громадянина» відбувається фіксація основ взаємовідносин між людиною, державою і суспільством, окреслюються їхні права і взаємні обов'язки, встановлюється система забезпечення, гарантування і захисту прав усіх учасників зазначених взаємовідносин. Як наслідок, правовий статус індивідів розрізняється залежно від характеру політико-правового

зв'язку між ними та державою і є різним у громадян країни, іноземців та осіб без громадянства чи інших соціальних груп. Тому слід розглянути деякі погляди учених-юристів, адже єдність підходів щодо цього питання відсутня.

На думку В.В. Кравченка, основні положення конституційно-правового статусу людини і громадянина сукупно складають загальний конституційно-правовий інститут «Основи правового статусу людини і громадянина». Структура цього інституту складається з декількох елементів, до яких зокрема відносять: 1) конституційні принципи правового статусу людини і громадянина; 2) громадянство; 3) загальну правосуб'єктність; 4) основні права, свободи та обов'язки; 5) гарантії правового статусу.

Але Ф.П. Шульженко вважає, що передумовою виникнення та існування основ правового статусу є загальна правосуб'єктність, тобто здатність бути учасником правовідносин. Конституційне право закріплює основи правового статусу, які однакові для всіх людей і громадян і мають базовий характер стосовно інших статусів особи [5, с. 117–118].

Конституційне право закріплює основи правового статусу, які однакові для всіх людей і громадян та мають базовий характер стосовно інших статусів особи. Особливого значення у цьому зв'язку набувають норми Конституції України як вищого закону, хоча це не єдиний нормативно-правовий акт, що визначає правовий статус особи. У цій сфері діє низка законодавчих актів України та міжнародно-правових актів [6, с. 140].

В умовах конституційного ладу, де людина визнається найвищою цінністю, загальний статус людини є комплексом її основних прав, свобод і обов'язків, який згідно з Конституцією України визнається за всіма членами суспільства.

У цей час можливо виокремити принаймні два основні підходи до визначення конституційно-правового статусу людини як предмета науки конституційного права. З одного боку, досить поширеною є думка про те, що конституційне право закріплює лише основи правового статусу людини, з іншого – цілий ряд дослідників вказують на те, що предмет конституційного права – це захист прав і свобод людини і громадянина, тоді як поняттям «конституційно-правовий статус людини і громадянина» описуються лише конституційно встановлені права і свободи людини і громадянина. До цього твердження слід додати, що конституційно-правовий статус людини включає також її конституційно визначені обов'язки.

У конституційному праві, на відміну від інших галузей права, поряд із терміном «загальний (конституційний) статус» і «конституційно-правовий статус» часто вживається поняття «основи правового становища особи». Його застосування зумовлене специфікою цієї галузі права як провідної галузі в системі національного права, крім того, в цьому понятті зосереджено базові елементи, які є похідним для будь-якого галузевого статусу особи і, відповідно, враховані в ньому.

У царині регламентації відносин держави і особи Конституція встановлює вихідні начала таких відносин. Іншими словами, вона закріплює лише основи правового становища (статусу) особи в суспільстві. У цих основах закладено те загальне, що конкретизується в правовому статусі людини, громадян, об'єднаних в групи за професійними, віковими, соціальними та іншими ознаками (у тому числі в правовому статусі дитини). У цьому випадку загальні основи правового становища особи конкретизуються в особливому правовому статусі тих чи інших категорій осіб, об'єднаних не тільки за приналежністю до громадянства країни, але і за іншими специфічними ознаками.

Конституційний статус людини є універсальним, відіграє роль базового, вихідного щодо визначення інших правових статусів осіб. Норми, що стосуються визначення конституційного статусу людини, у сукупності складають інститут «конституційних основ правового статусу людини і громадянина».

Конкретно конституційний статус особи в Україні – це обумовлені соціально-економічною сутністю суспільства її права, свободи та обов'язки, закріплені нормами Конституції України та забезпечені відповідними гарантіями.

Основоположний для всіх інших конституційно-правовий статус особи дозволяє визначити характер, соціальну природу, ступінь демократичності суспільства і держави.

Тож, під конституційно-правовим статусом людини слід розуміти сукупність її прав, свобод і обов'язків, якими вона наділяється Конституцією як суб'єкт конституційних відно-

син. На нашу думку, для такого розуміння є всі підстави, оскільки Конституція держави містить положення, що дозволяють формувати структуру галузевого, спеціального та індивідуального статусів особи.

До особливих або спеціальних суб'єктів слід віднести категорію дітей. Їхній правовий статус має базуватися на конституційно-правовому статусі людини, більш того, у зв'язку з особливостями саме цієї категорії необхідним є чітке дотримання принципів та понятійно-категоріального апарату під час формування нормативно-правової бази щодо правового становища означеної категорії осіб.

Правовий статус дитини можна характеризувати з точки зору конституційно-правової, адміністративно-правової, кримінально-правової, сімейно-правової, цивільно-правової та інших галузей права. Але при цьому, враховуючи об'єкт дослідження, буде аналізуватися саме конституційно-правовий статус дитини. Залежно від типологічних або індивідуальних ознак, що мають індивіди як суб'єкти права, нормативно-правових актів, якими передбачаються статуси, повноти правового статусу, їх поділяють на певні види. А саме: загальний – це правовий статус, передбачений конституційним законодавством для будь-якої людини чи громадянина; спеціальний – передбачений окремими нормативно-правовими актами для окремих категорій людей чи громадян (судді, прокурори, викладачі); індивідуальний – правовий статус, передбачений індивідуально-правовими актами для конкретної особи [5, с. 119].

Конституційний статус дитини – поняття, яке відображає тільки те, що властиве дитині. При цьому основи конституційно-правового статусу дитини окремо не закріплені в Конституції України, а встановлюються виходячи з основних положень конституційно-правового статусу громадянина. Конституційно-правовий статус дитини – це сукупність прав, свобод, обов'язків дитини та гарантій їх реалізації, установлені конституційним законодавством, а саме: Конституцією, а також законами та іншими нормативними правовими актами [6, с. 141].

Конституційно-правовий статус дитини визначається загальним статусом людини і громадянина, адже в конституційному законодавстві, за небагатьма винятками, майже відсутні норми, у яких безпосередньо згадується про права дитини. А в загальній теорії права не розроблені ознаки особливого суб'єкта права, яким є дитина. У розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» поняття «неповнолітні» та «діти» вживаються тільки в декількох статтях: у ст. 43, що передбачає заборону використання праці жінок і неповнолітніх на небезпечних для їхнього здоров'я роботах; у ст. 51, що містить норми про обов'язок утримання батьками дітей до їх повноліття та обов'язок повнолітніх дітей піклуватися про своїх непрацездатних батьків; у ст. 52, що встановлює рівність дітей у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним. Передбачається, що будь-яке насильство над дитиною та її експлуатація переслідуються законом. Утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу. У свою чергу, п. 6 ч. 1 ст. 92 передбачає, що виключно законами визначаються засади регулювання праці і зайнятості, шлюбу, сім'ї, охорони дитинства, материнства, батьківства. В інших нормах дитина виступає суб'єктом правовідносин і включається в терміни «усі», «кожний», «громадянин» [1].

Норми Конституції України мають пряму дію, для судового захисту цих норм не потрібно приймати спеціальні закони чи інші нормативні акти (ст. 8). А також те, що при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів Конституція України забороняє звуження змісту та обсягу наявних прав та свобод (ст. 22). Отже, можна вважати, що на підставі Конституції України держава взяла на себе зобов'язання щодо спеціального захисту прав дітей та сімей з дітьми [6, с. 143].

На жаль, вітчизняна наука конституційного права фактично не приділяє уваги вивченню проблем прав дитини, що сприяє безсистемному нормативно-правовому регулюванню правового статусу дитини в Україні, виникненню правових колізій та прогалин у вітчизняній правовій системі. Зокрема, у юридичній науці правові поняття «діти», «дитина», «неповнолітній», «неповнолітні», «права дитини» розроблені недостатньо й потребують додаткового наукового аналізу [7, с. 91].

Наступним видом є спеціальний статус дитини, що закріплюється нормами відповідних галузей права (адміністративне, кримінальне, цивільне, сімейне тощо) та міжнарод-

ними нормативно-правовими актами, які регламентують різноманіття сфер громадського життя, у яких беруть участь діти, а також умов, які впливають на їхнє правове становище. Саме тому особливий статус дитини, що виокремлює її як спеціального суб'єкта правовідносин, ґрунтується на віковій ознаці, яка характеризує людську істоту. Проте розуміння меж цієї вікової ознаки та, відповідно, і правосуб'єктності зумовило достатньо значні варіації в різних галузях права. Тобто різні галузі права використовують декілька понять, які характеризують особу за віковою ознакою, а саме: дитина, малолітній, підліток, неповнолітній, і у цьому зв'язку по-різному підходять до питання правосуб'єктності зазначених категорій осіб [5, с. 119–120].

Наприклад, відповідно до ст. 1 Конвенції ООН про права дитини, дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до цієї особи, вона не досягає повноліття раніше.

Про це так само наголошує Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р. – в ст. 1 визначає дитину як особу віком до 18 років (повнолітня), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. У свою чергу, ст. 6 Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (станом на 04.07.2013) зазначає, що правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, а малолітньою вважається дитина до досягнення нею 14 років. Неповнолітньою вважається дитина віком від 14 до 18 років. При цьому в Сімейному кодексі України від 10 січня 2002 р. передбачаються деякі винятки зі встановлених вікових меж, зокрема, в ст. 22 зазначено, що шлюбний вік для чоловіків та жінок складає 18 років, за заявою особи, яка досягла 16 років, за рішенням суду їй може бути надане право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам [2].

Так, на думку В.І. Абрамова, правовий статус дитини впливає із правового статусу людини й громадянина з урахуванням вікових обмежень. У такому контексті під правовим статусом дитини згаданий автор розуміє сукупність її прав і обов'язків, зафіксованих державою в юридичній формі. Дитина володіє загальним (конституційним), галузевим, спеціальним (родовим) та індивідуальним правовими статусами. Також, виділяючи традиційно загальний або конституційний статус дитини, слід говорити про певну умовність через ототожнення конституційних прав дорослих громадян і дітей. А тому, на думку В.І. Абрамова, коректніше було б говорити про конституційні основи прав дитини [6, с. 120].

Особливістю питання, що розглядається, є те, що в Україні конституційно-правовий статус дитини врегульовується галузевими нормативними актами.

У зв'язку з цим можна стверджувати, що достатньо важливі законодавчі положення стосовно прав дітей містяться у Сімейному кодексі від 10 січня 2002 р., а також у Цивільному кодексі України від 16.01.2003 (станом на 04.07.2013) [6, с. 143].

У свою чергу, Цивільний кодекс України визначає, що право особи на сім'ю вважається одним з особистих немайнових прав людини (ст. 291). Крім того, однією з найважливіших груп прав дитини є її майнові права взагалі та право власності на певне майно зокрема. Підставами для набуття дитиною права власності можуть бути всі ті підстави, які передбачені гл. XXIV Цивільного кодексу України [3].

Крім того, кожна дитина як особистість, людина й громадянин, має індивідуальний правовий статус, який стосується кожної дитини окремо і залежить від її походження, громадянства, статі тощо. Повертаючись до поняття конституційно-правового статусу дитини та його елементів, варто відзначити надзвичайну багатоманітність підходів щодо цього.

Оскільки турбота про майбутні покоління є одним з найголовніших завдань держави, проблеми, пов'язані з правами дітей, мають вирішуватись на найвищому конституційному рівні. Можна стверджувати, що процес становлення прав дитини в Україні як об'єкта конституційно-правового регулювання – тривалий і складний, а процес визнання дитини носієм прав, свобод, обов'язків людини й громадянина незавершений та досі триває, а тому потребує подальшого наукового вивчення [8, с. 109].

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: за станом на 06.10.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – №30. – Ст. 141.

2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 № 2947-III: за станом на 04.07.2013 // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2002. – № 21-22. – Ст. 135.

3. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: за станом на 04.07.2013// Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – № 40-44. – Ст. 356.

4. Лінник Н.В. Історичні передумови захисту прав і свобод дитини на різних етапах розвитку суспільства / Н.В. Лінник // Університетські наукові записки. – 2006. – № 2. – С. 41–45.

5. Швець І.В. Конституційно-правовий статус дитини: поняття, елементи, види / І.В. Швець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 3. – С. 116–123.

6. Швець І.В. Нормативне регулювання конституційно-правового статусу дитини в Україні / І.В. Швець // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2011. – № 10. – С. 139–146.

7. Шульц О.А. «Права дитини» як категорія сучасного Конституційного права / О.А. Шульц // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 3. – С. 91–96.

8. Шульц О.А. Становлення прав дитини в Україні як об'єкта конституційно-правового регулювання / О.А. Шульц // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2009. – № 3. – С. 103–109.

Стаття посвячена рассмотрению основ конституционно-правового статуса ребенка в Украине. В частности акцентируется внимание на определении понятия конституционно-правового статуса ребенка и исследовании его элементов.

Ключевые слова: ребенок, статус, правовой статус, конституционно-правовой статус ребенка, элементы конституционно-правового статуса.

Article is devoted to the discussion of the constitutional and legal status of children in Ukraine. In particular, the attention is focused on the definition of the constitutional and legal status of a child and the study of its elements.

Key words: child, status, legal status, legal and constitutional status of a child, elements of the constitutional and legal status.

Одержано 7.11.2013.